

судна. Як відомо, креслень “островських лодок” тоді не знайшлося, а нарис адмірала був занадто схематичний і, навіть у цьому випадку, Бредаль продовжував наполягати на будівництві суден «в подобие островских лодок». Наприкінці 1736 року з'являються перші креслення човнів Алатченина, що виявляються майже близнюками кайок Кучковського, котрий, у свою чергу, був учнем Алатченина, який навчався у венеціанця. Венеціанець же був тільки один, який і створив кайку, що замінила собою “островські лодки”, що будувалися на манер козацьких і які були настільки необхідні Бредалю... Отже, коло замкнулося, історія новоманірного козацького човна може показатися заплутаною, але, з іншого боку, дуже показовою. Прямим попередником цих судів, мабуть, були кайки Діпонті – похідне від венеціанської галери і балтійських “островських лодок”. Самі ж “островські лодки” народжуються з класичних козацьких суден. Таким чином, одержавши розвиток на Балтиці і трансформувавшись там, козацьке суднобудування несподіванно відновлюється на півдні, повертаючись до місць, де воно виникає як явище. Не слід забувати і про творця судна: Андрій Алатченин був одним із найкращих галерних майстрів Росії і в цей період його зірка тільки сходить на небосхилі. Як людина, що присвятила усе життя галерам, він просто не міг будувати судна, не схожі до галер. Згадаємо перші шкіряні човни скандинавів і судно з Х'ертшпрінга, що мало, як і останні, тепер вже зовсім непотрібний подвійний штевень [8; 21]. У цьому змісті, взагалі невірно порівнювати драккари з моноксилами [7; 78], тому, що пластичність драккарів - це пластичність шкіри, а не дерева. Навіть дюбель-шлюпка Броуна була саме шлюпкою і відноситься до сімейства ботових. Вона була повнообводним і високобортним судном, куди як менш витонченим, ніж “козацькі лодки” Алатченина. Джеймс Броун ніколи не був галерним майстром, він будував великі лінійні кораблі, тому його дітище мало свої особливості, у тому числі й важкий масивний корпус. Запозичення, що він робить у козаків, полягало в пропорції запорізьких дубів чи «ботиків», як їх називали у Петербурзі.

ЛИТЕРАТУРА

1. История отечественного судостроения. Парусное деревянное судостроение IX-XIX в., том 1.- СПб.: 1994
2. Марквардт К. Рангоут, такелаж и паруса судов XVIII века. – Л., 1991
3. Материалы для истории русского флота, часть VI. - СПб., 1877
4. Пасецкий В.М. Витус Беринг. – Москва, 1982
5. Повседневная запись замечательных событий в Русскомъ флотъ и указатели къ ней. - СПб., 1894
6. Русские экспедиции по изучению северной части Тихого океана в первой половине XVIII в. – Москва, 1984
7. Сокульский А. З історії судноплавства в Україні: козацька «чайка» // УІЖ, 2001, №5
8. фон-Фиркс И. Суда викинггов.- Л. 1982
9. РГА ВМФ, ф.327, оп.1, д.4841
10. РГА ВМФ, ф.212, оп.11, д.720, л.10
11. РГА ВМФ, ф.327, оп.1, д.4112
12. ЦГАДА, ф.248, кн.1154, л. 67а

ВИНАРЧУК Т.В.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА СТРУКТУРИ ЕЛІТИ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглядаючи кризові ситуації та переломні періоди в історії, слід звернути увагу на те, яку роль значну в них грають особистісні фактори. На сторінках політологічних та соціологічних журналів усе частіше з'являються статті, автори яких намагаються дефеніювати поняття еліта, визначити призначення та її функції у суспільстві. Суспільство ставить запитання: яку еліту ми маємо, як зв'язана криза з діяльністю тих, хто її представляє та чому наша еліта така, яка вона є? Тому не дивно, що дослідники знову звертаються до

історичного досвіду українського державотворення. Показовою такої зацікавленості є велика кількість виданих монографій, журнальних статей та інших матеріалів періоду Української революції. Але деякі сторони процесів Української революції залишаються ще малодослідженими. Це обумовлено тим великим значенням та впливом подій того періоду в усіх сферах життя українського народу, якій відчувається ще й сьогодні і буде відчуватися ще довго.

Автор цієї статті пропонує оглянути події Української революції у контексті діяльності національної еліти, її місце й роль в національно-визвольній боротьбі, із застосуванням методу компаративного аналізу. Компаративний аналіз в історичних дослідженнях дає можливість оцінити історичне явище чи історичний факт, у більш широкому масштабі, в контексті світової чи регіональної історії, що дає можливість реальніше та об'єктивніше оцінити події української історії, виявити спільні та особливі риси історичного розвитку.

Насамперед необхідно назвати чеського історика М. Гроха, якій перший провів компаративне дослідження національно-визвольних процесів народів Центральної та Східної Європи. У результаті проведеного порівняльного аналізу національно-визвольних процесів чеський дослідник визначив три фази визвольного процесу “малих” європейських народів [1, 222]. В напрямку компаративних досліджень працює німецький дослідник А. Каппелер. В своїй статті він порівнює умови й процес національно-визвольного руху литовців та українців [2]. Українська дослідниця Н. Терес порівняла умови національного розвитку фінського та українського народу у складі Російської імперії [3]. Але компаративного дослідження Української революції в контексті визвольних процесів народів Центральної та Східної Європи в українській історіографії ще немає. Немає досліджень стосовно української еліти. Цей напрямок в українській історіографії залишається відкритим для досліджень. Для вирішення проблем у задекларованому напрямку перед дослідниками-компаративістами стоять такі завдання:

- Порівняти соціально-економічний, політичний та культурний статус українців у Російській Імперії та Австро-Угорщини з іншими народами Центральної та Східної Європи.
- Виявити особливості формування української національної еліти, її тип, сильні та слабкі риси на фоні національних еліт народів Центральної та Східної Європи.
- Окреслити вплив діяльності української еліти в якості проводу на результати визвольного процесу.
- Дослідити вплив зовнішньополітичних факторів на розвиток подій визвольної боротьби, визначити особливості та міру залежності від зовнішньополітичної ситуації результатів визвольної боротьби українського та інших народів Центральної та Східної Європи.

Автор обмежується завданням накреслити лише напрямки компаративного аналізу соціально-економічного, політичного та культурного статусу українців в Російській Імперії та Австро-Угорщині з іншими народами Центральної та Східної Європи. На основі результатів порівняння, спробувати визначити особливості формування та тип еліти українського й інших народів Центральної та Східної Європи.

Беззаперечно, в дослідженнях подій Української революції необхідно приділити належну увагу зовнішньополітичним факторам, серед яких можна виділити два напрямки – оцінка зовнішньополітичної ситуації, місця та значення в ній українських земель, й оцінка впливу діяльності еліти на цю ситуацію. Однак з огляду на те, що цей аспект може бути темою окремого дослідження, автор не розглядає у даній статті ці питання.

Чеські землі були найбільш економічно розвиненими не тільки серед народів регіону Центральної та Східної Європи. Чехія мала найбільш розвинену промисловість та виробництво у всій Австро-Угорській імперії. Напередодні Першої світової війни 60-78 % всієї промислової продукції Австрії вироблялося в Чехії [4, 15]. Крім цукрової, текстильної, гірнично-добувної, хімічної швидкими темпами розвивалась і важка промисловість [5, 252].

Показники промислового та сільськогосподарського виробництва в українських губерніях, що знаходились під владою Російської імперії, доводять, що і цей регіон був важливою частиною економіки імперії. Напередодні Першої світової війни в українському регіоні добувалось 78,2% вугілля, 69,5% залізної руди, вироблялося 68,5% чавуну, 82,2% цукру, 55% сільськогосподарських машин, 41,3% паровозів [6, Т.6, 12]. Динамічно розвивалось не тільки промислове виробництво – збільшення обсягів відмічалось і в сільському господарстві. Показники економічного розвитку як сільського господарства, так і промисловості вказують на те, що українські землі займали ведучі позиції в промисловому та сільськогосподарському виробництві Російської імперії. Можна впевнено стверджувати, що економічна база для майбутнього державного будівництва України була достатньою.

На західноукраїнських землях, що входили у склад Австро-Угорської імперії, напрямки розвитку економіки були іншими. Сільське господарство не мало таких високих показників виробництва. Землі, придатної для землеробства, було небагато. Промисловість на західноукраїнських землях почала активно розвиватись лише в кінці XIX століття, що було пов'язано з розробкою нафтодобування. Крім нафтової, у цьому регіоні розвивались харчова, лісова, дерево-обробляюча галузі промисловості, але основою економіки західноукраїнських земель кінця XIX - початку XX століть було нафтодобування, яке давало найвищі прибутки в Європі між іншими галузями виробництва [6, Т.5, 290]. Напередодні Першої світової війни в Галичині добувалось 5% від світового добування нафти [7, 399]. У порівнянні з економічним розвитком чеських, польських та українських земель Російської імперії, економіка західноукраїнських земель виглядає обмеженою та відсталою. Однак, нафта могла стати джерелом фінансування та інвестицій інших необхідних галузей промисловості, компенсувати невеликі можливості розвитку сільського господарства. Вона могла б дати фінансову силу українській державі. Сучасність дає багато прикладів процвітання «нафтових» та «газових» країн світу.

Швидкі темпи економічного розвитку відмічають історики і в Королівстві Польському у складі Російської імперії. Важливе місце в польській економіці посідали текстильна, бавовняна, вовняна галузі, виробництво металевих та механічних виробів, гірнична та металургійна промисловість [8, 321].

Зіставлення показників економічного розвитку українських, чеських та польських земель у кінці XIX на початку XX століття дають підставу стверджувати, що в цілому Україна мала економічну базу для державного будівництва не набагато гіршу, ніж Чехія та Польща.

Проте була суттєва різниця характеру економічного розвитку між цими трьома територіями. Серед названих народів інтенсивне зростання фінансово-банківської мережі вигідно відрізняло Чехію. Особливо привабливим було те, що збільшувалась доля саме чеського капіталу: з 1900 по 1913 рік вона піднялась з 5,3% до 16,7% банківського капіталу Цислейтанії. Національний капітал швидко охоплював усі сфери економічної діяльності Чехії [5, 253].

У Королівстві Польському національний капітал не міг повністю задовольнити потреби в кредитуванні промисловості, тому у виробництві була присутня вагома доля іноземного капіталу – французького, швейцарського, італійського, англійського. Перш за все іноземний капітал охоплював ті галузі економіки, які мали високі темпи росту виробництва, а саме – гірничну та металургійну. В цілому в промисловості доля іноземного капіталу складала 39% [8, 324]. Польський капітал обслуговував переважно цукрову та винокурну промисловість. Цікавим є той факт, що серед власників винокурень та цукроварень переважали польські поміщики [8, 323]. Особливістю соціально-економічного розвитку польських земель у складі Російської імперії було зміцнення фінансових позицій поміщиків. Про це свідчить зниження іпотечної заборгованості фільварків у кінці XIX на початку XX століття з 80% до 40,9% за період з 1880 по 1901 роки. Отже, в Королівстві Польському формування еліти мало свої,

яскраво виражені, особливості – традиційна еліта не тільки зберегла свої провідні позиції в суспільстві, але й затвердилась в економічній сфері.

В українських губерніях Російської імперії фінансово - банківська мережа була зайнята або російським, або іноземним капіталом – французьким, бельгійським, німецьким. Іноземному капіталу належало 2/3 вугільної та 90% металургійної промисловості [6, Т.6, 13]. Цей капітал швидко захоплював нафтову, деревообробляючу та електротехнічну промисловість західноукраїнських земель [9, 71-72]. На західноукраїнських землях Австро-Угорської імперії поруч з іноземним, австрійським та єврейським капіталом, формувалася та діяв український. Так, у 1904 році українській буржуазії належало декілька десятків кредитних установ, дев'ять промислових, чотири торгових. Серед нафтових компаній українськими були, наприклад, УНАС, «Підойма» [6, Т.5, 291].

Існування фінансово-економічної національної еліти в Чехії та Польщі, без сумніву, було сприятливим фактором визвольної боротьби. Фінансово-підприємницька еліта чехів та економічна сила традиційної польської еліти, тобто дворянства, зміцнювали визвольні рухи своїх народів, надавали йому авторитету в очах відповідних імперських урядів, сприяли єдності нації. В Україні соціально-економічна ситуація була складніша. Відсутність потужної економічної та традиційної національної еліти вимагала більших зусиль в організації українського суспільства у визвольній боротьбі та державотворенні, а не заперечувала можливість створення держави. Більшовики в Росії не мали великої кількості прихильників серед банкірів, підприємців, фабрикантів. Однак вони створили потужну політичну ідеологію та міфологію, обрали адекватну політичній ситуації тактику дій, які дозволили їм створити величезну радянську державу. Їх державотворення не залишилось без фінансових та кадрових ресурсів.

Національна еліта чехів, поляків, українців формувалася на різній соціальній основі. Серед активних діячів визвольної боротьби Чехії було багато фінансистів, підприємців, власників крупних земельних маєтків. Лідер аграрної партії А. Швегла мав крупну земельну власність [5, 262]. К. Крамарж, лідер молодіжної партії, був помітним підприємцем [10, 10]. У складі першого уряду незалежної Чехословацької республіки, який був сформований у листопаді 1918 року, 10 з 17 його членів були або власниками земельних маєтків, підприємств, або входили в склад керівництва банків, фабрик, заводів, фірм [4, 207].

У Королівстві Польському національна еліта формувалась на зовсім іншій соціальній основі. Польські поміщики зберегли в кінці XIX – на початку XX ст. свої економічні позиції. Дворянство складало 10% польського населення, що у 2,5 рази перевищувало співвідношення у Франції періоду добуржуазних перетворень [11, 22]. Саме польське дворянство залишалось в опозиції до російського уряду [12, 183]. Польська еліта мріяла про відновлення великої Речі Посполитої. Саме вона зберігала державницькі традиції польського народу, була численною, політично та національно свідомою.

Сучасні дослідники українського національно-визвольного процесу стверджують, що природний поступ і формування національної еліти були зупинені політикою русифікації та централізації російського уряду. З метою русифікації та асиміляції національної еліти підпорядкованих народів царський уряд використовував освіту, релігію, економічну та адміністративно-державну систему: “Еліта національних околиць, яка б могла керувати національно-визвольним рухом, залюбки поглиналась бюрократичним апаратом. Можливість зробити кар’єру і користуватись відповідними привілеями була надійним гарантом збереження цілісності імперії” [12. – С. 182-183].

Еліта поневоленого суспільства для збереження свого місця в соціальній ієрархії мала приймати умови, які їй пропонувала держава. Без лояльності до центрального уряду еліта взагалі перестала б бути елітою. Лояльність до центрального уряду була необхідна не тільки українській еліті, її виявляла чеська, і польська.

Український соціолог, член Центральної та Малої Рад, М. Шаповал проаналізував соціальну структуру населення українських губерній Російської імперії. В основі його політичної концепції лягли такі соціологічні аргументи: українці – це селянська маса, поміщики та буржуазія є іноземними елементами, які збагачуються за рахунок експлуатації українців, пригнічують їх економічно та національно. Український соціолог зробив висновок: боротьба перш за все має йти проти гнобителів – поміщиків та буржуазії [13. – С. 9].

Оцінка українського суспільства як безкласового лягла в основу не тільки переважної більшості політичних концепцій кінця XIX - початку XX століть, таку соціологічну оцінку використовують і дослідники історії Української революції. Але, на погляд автора, така абсолютизація та перебільшення в оцінці процесу формування української еліти вимагає деяких уточнень із залученням не тільки нових джерельних матеріалів. Використання компаративного аналізу можливо дасть нові, несподівані висновки.

В останні роки було опубліковано багато статей та матеріалів, які примушують замислитись над такою абсолютизацією тези безкласовості українського суспільства початку XX століття. Наприклад, дослідник Б. Кругляк не заперечує того, що буржуазія в українських губерніях за своїм складом була багатонаціональною. Серед якої 10,3% представляли українців, 11% росіян, 64% євреїв [14. – С. 78-79]. Як вважає цей історик, багатонаціональна буржуазія була зацікавлена в створенні власної держави, яка б захищала їх економічні інтереси [14. – С. 80].

Німецький дослідник А. Каппелер не піддає сумніву існування українського дворянства. Хоча на цю верству була спрямована політика спочатку колонізації, а потім русифікації, українська традиційна еліта все ж таки зберігала земельну патріотичну свідомість. За переписом 1897 року 56808 дворян (разом із сім'ями) визнали рідною українську мову. А. Каппелер трактує цей факт, як прояв подвійної лояльності та ідентичності [15. – С. 51]. Таку подвійну лояльність вважають характерною для українців XIX – початку XX століття і канадський історик П. Магочий [16], і українська дослідниця М. Кармазіна [17].

Подвійна лояльність у свідомості людини сама собою має на увазі коливання і в слушний час необхідність вибору національної приналежності. Вибір буде зроблений на користь тієї, яка буде мати представлені більш вагомні аргументи, мотивацію і привабливі перспективи, які створює інтелектуальна еліта саме гуманітарних фахів.

В.Потульницький, дослідник історії української політичної думки, у своїй статті “Український консерватизм як ідеологічна і соціально - політична передумова становлення другого гетьманату: основні напрямки і концепції (1789-1914)” [18] стверджує, що в українській суспільно-політичній думці розвивався і консервативний рух, для якого були характерні вимоги реставрації Гетьманату та автономних прав України. Підкреслимо лише, що, як вважає цей дослідник, консервативний рух об'єднував нащадків козацької старшини, вихідців із небагатих шляхетських родів і представників заможних родин.

Отже, в українському суспільстві початку XIX століття була і буржуазія, і дворянство, які з їх подвійною лояльністю могли поповнити склад національної еліти брати участь в національно-визвольній боротьбі та державотворенні, за умови створення інтелектуалами потужної політичної концепції, ідеології та міфології, які б об'єднали б націю й еліту та стимулювали визвольну боротьбу. Проте українська інтелігенція, яка очолила національно-визвольний процес, свідомо відмовилась від співпраці з буржуазією та дворянством, оголосивши їх ворогами українського народу. На думку Ф.Г. Турченко та Г.Ф. Кривоший така суспільно-політична позиція національної еліти стала однією з причин поразки Центральної Ради: “Всі ці групи могли стати цінною підпорою державного будівництва суверенної України. Вони були готові (з різною, звичайно, інтенсивністю) включитися в національно-державне будівництво, неодноразово пропонуючи свої послуги Українській

Центральній Раді. Історичних свідчень цього збереглося достатньо. Це саме ті спеціалісти, на відсутність яких, як про одну з найголовніших причин поразки національно-визвольних змагань, неодноразово вказували вже в еміграції лідери Української революції... Оскільки співпраця з ними суперечила доктринальним засадам українських соціалістів, від цієї співпраці вони відмовлялися” [19. С. 31].

Усі сучасні дослідники періоду Української революції згодні з висновком, що провід нації взяла на себе інтелігенція. Інтелігенція в українських губерніях не була численною, вона складала всього 0,5% населення, але становила значну частину інтелігенції Російської імперії: 22,7% вчителів, 19% медичних працівників, 22,5% адвокатів і нотаріусів, 13,6% діячів науки, літератури, мистецтва [13, 15]. Росіяни, євреї, українці становили 77,1% від загальної кількості інтелігенції України. Серед них 32% представляли українці, 29,8% росіяни, 15,3% євреї. Якщо ми оглянемо професійний склад інтелігенції, то побачимо, що українців більшість була лише на посадах громадської та станової служби – 56,8%. На адміністративно-судових посадах та в поліції переважали службовці російської національності – 52,7%, більшість росіян була і в приватній юридичній діяльності – 52,5% [20, 35-36]. Щодо формування української інтелектуальної еліти Г. Касьянов зробив такий висновок: “Українська національна інтелектуальна еліта формувалася майже виключно за рахунок гуманітарної інтелігенції (це стосується й наукової). Не варто шукати серед неї юристів, технічної і науково-технічної інтелігенції, тобто представників тих інтелектуальних занять, з якими в той час пов’язувався прогрес нації” [20, 39].

Соціологічна характеристика складу Центральної Ради підтверджує висновки дослідників, що Українську революцію очолила інтелігенція, переважно гуманітарних фахів. Так серед членів Центральної Ради 60% мали вищу освіту. Проте це переважно були письменники, літературознавці, публіцисти, видавці, журналісти – 60%, 10% - педагоги, 10% - історики, 18% - правники та соціологи, 18% - інженери [21, 29].

Високий рівень освіти мала і Українська Народна Рада, створена на українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії – 78% її членів мали освіту не нижче середньої [22, 193]. За професійним складом більше всього було юристів – 55%, серед 187 її діячів - 43 педагога, 27 селян, 24 священника, 9 урядовців, 6 залізничників та ін. На відміну від діячів Центральної Ради, які не мали досвіду політичної діяльності, третина депутатів (65 чол.) Української Народної Ради були депутатами державних і крайових представницьких органів Австро-Угорської імперії [22, 224].

Не варто і принижувати роль інтелектуалів у національно-визвольних процесах. За схемою М.Гроха, національно-визвольний процес починається з дослідницької діяльності інтелігенції [1, 222]. І.С.Яжборовська та М.І.Бухарін політизацію польського суспільства пов’язують із процесом становлення національної інтелігенції [11, 24]. Політика онімечування чеського населення теж мала негативні наслідки: в XVIII столітті Прага й Брно були німецькомовними містами [23, 366-367]. Російський слов’янофіл В.Л.Панов, який у 1842 році відвідав Прагу, був вражений побаченими змінами. Він вирушив у подорож упевненим, що чеська мова й культура в містах уже зовсім зникла: ”По-чеські говорив один простий люд у селах... Поміж справжніх богемців... чеська мова зробилася кухарською, якою розмовляли лише зі своєю прислугою” [24, 95]. Російський слов’янофіл став свідком перших кроків національного відродження чехів, яке почала інтелігенція й освічені верстви чеського населення з відродження рідної мови [24, 96].

Мовна ситуація в чеських містах XVIII століття нагадує українські міста, в яких панувала російська мова. Українське відродження теж почалось серед освічених верств. На відміну від польської та чеської інтелігенції, яка стала лише частиною національної еліти, виконуючи свій суспільний обов’язок – створення політичної концепції та ідеології, українська поступово взяла на себе функції проводу нації та державотворення.

Обґрунтування нації, створення концепцій, теорій національної боротьби – це функції інтелектуалів саме гуманітарних фахів. Отже, переважання гуманітарної інтелігенції в складі української еліти це ще не смертельна вада, ситуація була б складніша, коли б в українському суспільстві взагалі не сформувалась національно свідомо інтелектуально-гуманітарна еліта.

Найголовнішою вадою української еліти була відсутність політичної концепції, яка б могла об'єднати все українське суспільство, залучити всі необхідні елементи та структури до державного будівництва. На відміну від проводу Української революції, чеська національна еліта прагнула зберегти єдність суспільства і не припустити його розколу. Суть заяв чеського проводу державного будівництва у пресі 1917-1918 років можна стисло сформулювати так: “Сила нації - в єдинстві”. Адміністративно-державний апарат залишився на службі нового уряду без змін. Із посад було зміщено лише декількох чиновників [4, 113-225].

Значно послаблював українську еліту брак політичного досвіду, про що писали і самі учасники подій Української революції. І.Мазепа звертав особливу увагу на непідготованість українських політиків: “Але ці елементи вступали в партію непідготовленими. Партія ж не мала ні людей, ні засобів, щоби дати їм відповідну школу» [25, 68]. Недостаток необхідної кількості політично досвідчених кадрів відмічав і інший сучасник Української революції – П. Феденко [26, 108].

Діячі українського визвольного руху в Російській імперії не мали можливість набувати досвіду політичної та парламентської діяльності до революції 1905 року, в той час коли народи Австро-Угорської імперії обирали своїх представників з 1859 року.

Економічна сила чеської еліти була підкріплена досвідом політичної діяльності. Перший президент Чехословацької республіки Т.Г. Масарик не походив із заможної родини, за фахом він був професором філософії. Проте він активно приймає участь у політичному житті Австрійської імперії вже в кінці XIX століття. Російський дослідник аграрних ідеологій слов'янських народів Г.Ф.Матвеев у своїй статті пише, що провід мав необхідний досвід політичної діяльності: “Лідери аграрної партії мали великий досвід парламентської діяльності, добре орієнтувались у механізмах функціонування буржуазного парламентаризму, чудово усвідомлюючи ту велику роль, яку грали у боротьбі за виборців не тільки державний апарат, масові господарчі, представницькі, суспільні й інші установи, але й відповідні суспільному попиту гасла та практичні дії” [27. С. 42]. Чехи в Австро-Угорській імперії мали можливість набувати політичного досвіду, обираючи своїх представників у рейхсрат.

Якщо уряд Російської імперії поступово скасовував автономні права Королівства Польського та України, то, з причин зовнішньої загрози на півночі, уряд залишив статус автономії фінських земель, систему державного устрою, цивільне та карне право, лютеранську церкву і навіть у 1863 році дозволив скликання фінляндського сейму, а у 1881 – створення невеликої, проте власної, армії. Напередодні розпаду Російської імперії в Фінляндії існувала не лише політично та національно свідомо еліта, але й основа держави та армії, яка легко була перетворена на незалежну державу. Дослідниця Н. Терес пише, що статус Фінляндії серед усіх інших національних територій був особливим [4, 18-19].

Навіть галицькі українці Австро-Угорської імперії мали можливість набувати досвіду парламентської діяльності. О.Павлишин, приводить такі статистичні данні: третина діячів Української Народної Ради були в різний час депутатами колишніх державних і крайових органів імперії [22, 224].

Значно звужувала соціальну базу визвольної боротьби домінуюча серед української інтелігенції народницька ідеологія, в центри уваги якої було виключно селянство. Тому зрусифіковані міста, які були адміністративними, економічними й культурними центрами, та

робітництво залишилися поза уваги діячів визвольної боротьби, у стороні від поширення національної свідомості.

Можливість організації й консолідації нації, її політичного освідомлення у великій мірі залежить від загального рівня письменності населення. Найвищі показники письменності були у чехів: ще у 1850-1859 роках письменність чеського народу досягла 92,8% [28, 65]. Українське суспільство мало дуже низькі показники – від 27,9% до 15,5% в різних губерніях [29, 14]. Хоча в цілому по Російській імперії рівень письменності був не на багато вищим – 30% [21, 30]. Серед письменного населення значну частку складало робітництво. Сільського населення неписьменних було 91-96% [30, 42]. Однією з причин такого низького рівня було і недостатнє забезпечення населення шкільними закладами [29, 10]. Низька письменність українського населення була наслідком русифікаторської політики царського уряду. Як зауважив Б.Кравченко, у школах викладання велося російською мовою, що робило незрозумілим навчання для українських селянських дітей [30, 43]. Російськомовна освіта часто вела до консервації інтелектуального рівня, а не його розвитку, її русифікаторське спрямування ускладнювало просвітню діяльність народолюбів.

У Східній Галичині Австро-Угорської імперії, на відміну від українських губерній Російської імперії, існували українські школи: у 1900 році 50,09% народних шкіл були з українською мовою навчання, 49,24% - із польською, хоча по наповненості учнями та забезпеченням учителями українські школи значно поступались польським [9, 86]. Неписьменного населення було трохи менше ніж в українських землях Російської імперії – 66,4% [4, 20].

Серед усіх народів Російської імперії найбільш сприятливі умови розвитку національної мови та освіти мали фіни. Панівне становище шведської мови та претензії інших країн на Фінляндію примусили російський уряд сприяти розвитку фінської мови: у 1843 році фінська мова була включена в систему шкільної освіти, у 1850 була відкрита кафедра фінської мови в Гельсінгфорському університеті, а з 1884 року вона проголошена державною мовою [3, 23].

У дослідженнях українського визвольного руху не варто оминати увагою питання ролі конфесійної приналежності.

Німецький дослідник А. Каппелер, порівнюючи литовську та українську національно-визвольну боротьбу, стверджує, що і литовське й українське населення Російської імперії зазнавало однакової русифікації та національної дискримінації, особливо стосовно мови та освіти. В усіх учбових закладах українських та литовських губерній мовою викладання була російська, а національні мови - заборонені. Але, як доводить німецький дослідник А. Каппелер, литовське населення мало вищий рівень письменності, ніж українське: у 1897 році серед десятирічних литовців вміли читати не менше як 48,4% (із них 17% російською мовою), а серед українців тільки 18,9%, при чому майже всі російською мовою. Як вважає цей дослідник, причини такої різниці в освіченості населення криються переважно в релігії. Так, литовці належали до католицької церкви, а українці до православної російської. Якщо православна церква перетворилася на провідника державної політики русифікації та централізації, то литовська, навпаки, зберігала окремішність свідомості литовців та розвивала литовськомовну освіту, навіть таємно, в роки інтенсивного наступу уряду імперії на католицьку церкву та литовську мову [2, 284].

А. Каппелер, порівнюючи визвольний рух литовців і українців, доводить, що мовна і релігійна близькість українців Російської імперії з панівною нацією – росіянами сприяло русифікації та уповільнювало формування національної самоідентифікації і визвольного руху. Подібне уповільнення визвольних процесів німецький дослідник відмічав і у литовців, що входили у склад Німецької імперії. Різна релігійна приналежність та більш виразна мовна виокремленість українців Галичини в Австро-Угорській імперії та литовців Російської імперії сприяли прискоренню визрівання національної свідомості та визвольного руху. При

чому дослідник наголошує, що дискримінація литовців (політична і мовна) із боку російського уряду була не меншою, як дискримінація українців [2, 287-290].

Порівняльний аналіз польської, чеської та української еліти періоду визвольної боротьби показує, що вона була різною за соціальними та політичними характеристиками. У чеському суспільстві основу національного проводу складала фінансова та підприємницька еліта, яка вже мала великий досвід політичної діяльності. В Польщі провід національного державного будівництва взяла на себе традиційна еліта, яка мала міцні економічні позиції та потужні політичні традиції. Соціологічні характеристики Центральної Ради показують, що український визвольний рух очолила інтелігенція, здебільше гуманітарних фахів. У порівнянні з елітами інших народів початку ХХ століття українська не мала досвіду політичної діяльності, що значно послаблювало визвольну боротьбу. Крім того, українська інтелігенція, котра знаходилась під сильним впливом народницької й соціалістичної ідеології, не утворила відповідної політичної концепції, яка б об'єднала всі верстви українського суспільства в державотворенні та, навпаки, інтелігенція свідомо відмовилась від співпраці з буржуазією та дворянством. Тому, в порівнянні з іншими рухами за визволення та створення держави серед поневоленних народів, український не мав відповідного проводу, який би довів би народ до визволення. Для наочності та зручності результати компаративного аналізу зведено у таблицю:

Народ	У складі якої імперії	Політичний статус	Рівень економічного розвитку	Національна освіта, рівень письменності	Тип еліти	Результати державотворення 1917-20 р.
Чехи	Австро-Угорщина	Елементи самоуправління	Порівняно високий	Дозволена, 92,8%	Економічний	Незалежна республіка
Українці	Росія	Ніяких автономних прав та самоуправління	Порівняно високий	Заборонена 15,5%-28%	Інтелектуальна	Держава не утворена
	Австро-Угорщина	Елементи самоуправління	Порівняно низький	Дозволена, 34,4%	Інтелектуальна	Держава не утворена
Поляки	Австро-Угорщина	Елементи самоуправління	Порівняно високий	Дозволена	Традиційна	Незалежна республіка
	Росія	Залишки самоуправління	Порівняно високий	Дозволена, із значними обмеженнями	Традиційна	
Литовці	Росія	Ніяких автономних прав та самоуправління	Порівняно високий	Заборонена	Змішана	Незалежна республіка
Фіни	Росія	Автономне князівство	Порівняно високий	Дозволена	Традиційна	Незалежна республіка

ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов В.Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К., 1999
2. Karpelev A. Die ukrainische und litauische nationalbeeinwegung: ein vergleich// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Історично-філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998. – С. 282 – 290
3. Терес Н. Політика русифікації в Україні і Фінляндії крізь призму порівняльного аналізу// Україна – Фінляндія:36. наук. ст. К.-Гельсінкі, 1999. – С. 17-26

4. Шмераль Я.Б. Образование Чехословацкой республики в 1918 году. – М., 1967
5. Краткая история Чехословакии с древнейших времен до наших дней. – М., 1988
6. История Украинской ССР в 10-ти тт. – К., 1983
7. Субтельний О. Україна: Історія. – К., 1994
8. История Польши в 3-х тт. - М., 1955. – Т. 2
9. Макачук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983
10. Клеванский А.Х. Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. – М., 1965
11. Яжборовская И.С. Бухарин Н.И. У истоков польского социалистического движения. – М., 1976
12. Кремень В.Г. Табачник Д.В. Ткаченко В.М. Україна: Альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К., 1996
13. Солдатенко В.Ф. Проблема класової і національно-політичних сил у концепції української революції// Український історичний журнал. 1997. - №5-6
14. Кругляк Б.А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки XIX століття – 1914 р.// Український історичний журнал. – 1994. - №6. –С. 72-81
15. Каппелер А. Структура українського національного руху в російській імперії// Сучасність. – 1992. - №7. – С. 48-56
16. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура// Український історичний журнал. – 1991. - №3. – С. 97-107
17. Кармазіна М. Становлення української еліти (кінець XIX - початок XX сторіччя)// Розбудова держави. – 1998. - №3-6
18. Потульницький В. Український консерватизм як ідеологічна і соціально-політична передумова становлення 2-го українського Гетьманату: основні напрямки і концепції (1789-1914)// Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія. – К., 2000. – Вип. 4. (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, №1). – С. 68-117
19. Турченко Ф.Г. Кривоший Г.Ф. Магістралі й глухі кути Української революції// Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998. – С. 3-64
20. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К., 1993
21. Балицька О. Деякі питання державотворчої діяльності української інтелігенції// Розбудова держави. – 1993. - №11. – С. 28-35
22. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918-1919 років// Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4-5. – С. 187-245
23. Освободительные движения народов Австрийской империи. Период утверждения капитализма. – М., 1981
24. Стыкалин А.С. Русский славянофил середины XIX века о зарубежных славянах (путевые записки В.Л. Панова)// Славяноведение. – 1999. - №1. – С. 94-100
25. Мазепа І. Большевізм і окупація України. Соціально-економічні причини Української революції. – Львів: Київ, 1922
26. Феденко П. Український рух у XX столітті. – Лондон, 1959
27. Матвеев Г.Ф. Идеология аграрной партии в первые годы существования Чехословацкой республики (1918-1920 годы)// Весник Московского университета. Серия 8. История. – 1990. - №1. – С. 42-51
28. Чешская нация на заключительном этапе формирования 1850 – начало 70-х годов XIX века. – М., 1989
29. Кизиченко В. Культурный облик пролетариата Украины в период империализма. – К., 1990
30. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття. – К., 1997